

SÍRHELYEKRE VONATKOZÓ ADATOK KORAI OKLEVELEINKBEN

Középkori okleveleinknek temérdek régészeti vonatkozása van. Amikor a diplomában falut, birtokot említünk, amikor a település templomáról esik szó, amikor várra (kővárra) utalnak, amikor munkaeszközt (pl. ekét) hoznak szóba, csupa olyan objektummal, tárggyal ismertetnek meg, amelyek régészeti szempontból kutathatók. Az alábbiakban a megannyi régészeti vonatkozás közül egyet teszünk vizsgálat tárgyává, a korai (XI—XII. századi) okleveleinkben található, sírokkal, temetővel kapcsolatos adatokat.

Az ide vonható forrásadatok nyújtotta információk többfélék. 1. Vannak példaink arra, hogy a sír közelebbi meghatározás vagy körülírás nélkül szerepel. Az aradi egyház javait összeíró 1177. évi iratban Bodol falu határában egy metát (határt) említünk, amely egy bizonyos ember sírja mellett van.¹ Fulcumar comes 1181. évi oklevelében (valamint ennek 1162. és 1171. évre tett hamis királyi, illetve királyi pecsétes megerősítésében) Palan (Pulan, Plan; ma Magyarpolány Veszprém megyében) prédiom egyik határvonala a Kőrös erdőtől kezdődően egy sírig hálad.² Ezekben az esetekben a sírről semmiféle konkrét ismeretet nem nyerünk. 2. Alig valamivel több információt szolgáltatnak azok az adatok, amelyek leánysírokról szólnak. Már I. András király 1055. évi tihanyi alapítólevelében Futodi (ma Fadd Tolna megyében) falu határában magyarul lejegyzett *lean syher*-ről, azaz leánysírről olvashatunk.³ Ugyancsak magyarul olvashatjuk a kifejezést III. Béla 1193. évi, a székesfehérvári johanniták birtokait felsoroló diplomájában Bodogth (ma Bodajk Fehér megyében) határában *leajn Sewer* formában.⁴ Latinul találkozunk a kifejezéssel Forkosig határában egy 1130—1140 táján keletkezett bakonybéli oklevélben.⁵ Az a körülmény, hogy az oklevelek írói tudták, hogy a határpontul választott sírokban leánygyermek feküdt, megengedi azt a feltételezést: a sriptorok alkalmasint konkrét ismeretekkel rendelkeztek a megnevezett sírban fekvő leánygyermeket illetően. 3. Középkori okleveleinkben viszonylag gyakran bukkanhatunk pogányok sírjainak említésére. II. Béla király hamis 1138. évi oklevelében Sala (ma Diakovce és Sal'ana nad Váhom Csehszlovákiában), közelebről a mellette volt Vduory határában egy-

¹ BORSA IVÁN: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. Levéltári Közlemények 33 (1962) 216.: ad metam unam, que est prope sepulchrum cuiusdam hominis.

² A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I—XII/B. Szerk.: ERDÉLYI LÁSZLÓ—SÖRÖS PONGRÁC. Bp. 1902—1916. (a továbbiakban: PRT.) VIII. 277.: De silva Keurus incipiens transit ad sepulchrum. Ld. még uo. 409., 275.

³ BÁRCZI GÉZA: A tihanyi apátság alapítólevele, mint nyelvi emlék. Nyelvészeti tanulmányok 1. Bp. 1951. 10.: tendit usque adlean syher.

⁴ Ó-magyar olvasókönyv. Összeáll. JAKUBOVICH EMIL—PAIS DEZSŐ. Tudományos Gyűjtemény 30. Pécs 1929. 56.: Inde ad leajn Sewer. Ld. még MIKOS JÓZSEF: A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele, mint magyar nyelvemlék. Magyar Nyelv 31 (1935) 257.

⁵ PRT. VIII. 268.: sepulchrum puelle.

máshoz közeli határpontokként két alkalommal is a pogányok sírjai fordulnak elő.⁶ A *Magyar oklevél-szótár* számos XIII—XIV. századi adatot hoz a pogányok sírjainak határjárásokban való felbukkanására, s ugyaninnen tudjuk, hogy a *sepulchra paganorum* magyar nyelvi megfelelője — 1264. évi adat szerint — *paganiser* volt.⁷ Nincs egységes álláspont a szakirodalomban arról, hogy e pogányok milyen népességet, milyen időszakban élt etnikumot takarhatnak. Tagányi Károly úgy foglalt állást, hogy a *sepulchra paganorum* kifejezéssel illetett „síroknak jó része besenyőktől származhatott, különösen a határszélek közelében.”⁸ Legújabban Mező András és Németh Péter az 1427-ben felbukkanó, Nagykovácsóhoz tartozó és Geszteréd község határában keresendő *Pogansyer* prédiom kapcsán azt jegyezték meg: „Talán a Geszteréd határában feltárt X. századi fejedelmi sír vidékére (Nyíri-tag) vonatkozott. Jelentése olyan sír, amelybe *pogány*-t temettek.”⁹ Nyitott kérdésként kell tehát kezelnünk, hogy a magyar középkor későbbi századaiban pogányok sírjai minősítést nyert temetkezési helyekben IX—XI. századi magyarok, besenyők vagy más etnikum (pl. avarok) sírjait láthatjuk-e. 4. Éppen etnikai vonatkozásban ad tájékoztatást a századi apátság 1067 körül keletkezett alapítólevele. Ebben Scenholm (ma Szihalom Heves megyében) birtok határában a besenyők kútja mellett a besenyők temetőiről olvashatunk. Hogy az etnikai minősítésben az oklevél megbízható információt ad, az nem csupán a határjárásban szereplő besenyők kútja nevű határpont megjelöléséből következik, hanem abból a körülményből is, hogy akár itt, Szihalomra, akár a Százdnak adományozott birtokok valamelyikén még a donáció időpontjában is éltek besenyők, ugyanis az apátság húsz magyar mellett tíz besenyőt kapott.¹⁰ Noha Szihalomról a honfoglalás korából és a korai Árpád-korból szórványlelet (egy levél alakú nyílcsúcs), továbbá bizonytalan számú sír leletanyaga ismert, talán nem lenne haszon nélküli ásatás kezdeményezése a XI. századi oklevél által adott területen.¹¹ Bizonyos eredménnyel eleve kecsegtet az a körülmény, hogy a századi alapítólevélbe foglalt, Szihalomra vonatkozó határjárást lokalizálni tudjuk a mai Apáti puszta (Szihalomtól délre) területére.¹² Az ásatás esetleges sikere (amelyhez a pénz mellett jó adag szerencse is szükséges) azzal a nagy horderejű következménnyel járna, hogy meglehetősen bizonyossággal lehetne az eddig etnikailag egységesként kezelt X—XI. századi magyarországi leletanyagból kimutatni mindazokat

⁶ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Ad edendum praeparavit RICHARD MARSINA. Bratislavae 1971. (a továbbiakban CDSlov.) 76.: vadit ad sepulcra paganorum,... tendit ad alia sepulcra paganorum. Ld. még PRT. I. 630.

⁷ SZAMOTA ISTVÁN—ZOLNAI GYULA: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902—1906. 776.: Usque ad metam inter sepulcra paganorum (1208-ból): Inde ad sepulchrum paganorum (1223-ból): Vbi etiam antiquitus fuerunt sepulchra paganorum (1281-ből); Ubi etiam antiquitus fuerunt sepulchra paganorum (1336-ből): Uenit usque ad locum qui dicitur paganser (1264-ből). Ld. még CDSlov. 152.; ad sepulchrum paganorum (1214-ből).

⁸ TAGÁNYI KÁROLY: Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpád-kori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re. Történeti Szemle 1916. 307. old. 1. jegyz.

⁹ MEZŐ ANDRÁS—NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti—etimológiai helységnevtára. Nyíregyháza 1972. 49.

¹⁰ WENZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új okmánytár I—XII. Pest 1860 — Bp. 1874. (a továbbiakban: W.) I. 24.: ad puteum Bissenorum,... venitur ad sepulturam Bissenorum; 25.

¹¹ FEHÉR GÉZA—ÉRY KINGA—KRALOVÁNSZYK ALÁN: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Szerk.: SZŐKE BÉLA. Régészeti tanulmányok II. Bp. 1962. 75. Feltehető, hogy a Foltin János által az 1880-as években Szihalom és Füzesabony között végzett ásatás nem ezt a területet érintette. Ld. NAGY ÁRPÁD: Eger környéki és tiszavidéki besenyő települések a X—XI. században (Kísérlet a magyarországi besenyők régészeti hagyatékának meghatározására). Az Egri Múzeum Évkönyve 7 (1969) 138.

¹² GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A—Cs. Bp. 1966.³ (a továbbiakban : Tört. földr.) 807.

a jegyeket, amelyek a besenyő temetkezést karakterisztikusan jellemzik. A kérdésnek az ad különös fontosságot, hogy egyrészt az elmúlt években két magyar kutató is tett — a szakirodalomban visszautasítással fogadott — kísérletet besenyő hagyaték elkülönítésére a magyarországi régészeti anyagban belül,¹³ másrészt pedig a mai román történetírás tétele szerint a XI. századi Erdélyben (nem magyar, hanem) éppen besenyő politikai uralom érvényesült.¹⁴ 5. Korai okleveleinkben viszonylag gyakran akadunk az egyes ingatlanok határárásában olyan sírok említésére, amelyek megnevezett emberek temetést rejtik. I. Géza király 1075. évi (részből interpolált) garamszentbenedeki oklevelében a feltehetőleg Heves megyei Fizegi víz fölött lévő föld határában szó van *Gunreidi* sírjáról azon a dombon, ahol az ősök holttesteinek vannak eltemetve.¹⁵ Mivel tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok előszeretettel választottak temetkezési helyül dombot,¹⁶ nem lehet kizártnak tartani, hogy egy honfoglalás kori (X. századi) temető közelében temettette el magát *Gunreidi*. Hogy *Gunreidi* neve személynevet takar-e, közelebbi névanalógia, valamint az oklevél latin szövege alapján egyértelmű bizonyossággal nem dönthető el, de a későbbi időből számos olyan esetet ismerünk, amikor az oklevelek nagy valószínűséggel egy megnevezett ember sírját említik. Több ilyen esetre szolgált példát az a bakonybéli oklevél, amelynek 1130—1140 táján keletkezett, de egy 1086. évi diplomára visszamenő részében¹⁷ Panauadi (ma pusztja Malomsok közelében Veszprém megyében) falu határában *Welen*, Forkosig prédiium határában *Thati*, Kigouis prédiium határában *Qukar*, míg az oklevél XIII. századi keletkezésű részében Mogos (ma Kemenesmagasi Vas megyében) prédiium határában *Gunter* sírjáról olvashatunk.¹⁸ III. Béla király 1181. évi oklevelében Zeles (ma Pécsudvard Baranya megyében) prédiium határárásában *Becen* (kiejtve: Beszen) feleségének sírjával találkozunk.¹⁹ Ugyancsak III. Béla 1194. évi hamis, de dátumához közeli keletkezésű oklevele *Pel* (ma Pélypuszta Tiszadorogma mellett Borsod megyében) föld határában *Beque* sírjára tesz utalást.²⁰

¹³ NAGY ÁRPÁD: a 11. jegyzetben i. m. 129—157.; BÁLINT CSANÁD: A honfoglaláskori lovas-temetkezések. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971/2. Szeged, 1974. 95—105. Bírálata: FODOR ISTVÁN: Cserépüsteink származása. *Archaeologiai Értesítő* 102 (1975) 251. old. 27. jegyz. Vö. még BÓNA ISTVÁN: Magyarország régészete és története a római uralom végétől a honfoglalásig. Kézirat-doktori értekezés. É. n. 141.

¹⁴ ȘTEFAN PASCU: Voievodatul Transilvaniei I. Cluj 1972. 81—88., különösen 83. — Etnikai minősítést adó XIII. századi okleveles adatokat ld. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae* II—XV. Red. T. SMIČIKLAS. Zagrabiae 1904—1934. (a továbbiakban: CDCroat.) III. 11.: usque ad sepulcrum Sclaurorum (1201-ből); Hazai okmánytár I—VIII. Győr 1865—Bp. 1891. (a továbbiakban: HO) VI. 79.: vadit ad sepulcrum Rwthenorum (1254-ből).

¹⁵ CDSlov. 56.: exhinc ad sepulcrum Gunreidi in monticulo, ubi antiquorum corpora sunt sepulta.

¹⁶ SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ: A honfoglaláskori temetőárok kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 269—270.; BÁLINT CSANÁD: A honfoglaláskor. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I: 1. Szerk.: HAJDÚ P.—KRISTÓ GY.—RÓNA-TAS A. Bp. 1976. 142.; FODOR ISTVÁN: Megjegyzések a zempléni sírról. *Archaeologiai Értesítő* 103 (1976) 283.

¹⁷ VÁCZY PÉTER: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége. *Levéltári Közlemények* 8 (1930) 314—331.

¹⁸ PRT. VIII. 268.: sepulchrum Welen, sepulchrum Thati; 269.: sepulchrum Qukar; 271.: sepulchrum Gunter.

¹⁹ III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: FORSTER GYULA. Bp. 1900. (a továbbiakban: III. Béla) 345.

²⁰ W. XI. 56.: sepulchrum Beque. — A magányos sírok nem tűnnek el a diplomákból a XII. század végével. Gyűjtésünkben az alábbi XIII. századi okleveles adatok vonhatók ide: CDCroat. III. 10.: ad sepulcrum Seledini (1201-ből); Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Red. FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii 1874. (a továbbiakban: MES I.) 223.: ad sepulcrum sacerdotis [!] Orod (1219-ből); CDCroat. IV. 596.: ad sepulcrum Paxa (1255-ből); CDCroat. V. 25.: inter duas vineas ad sepulcrum Hogye, quod est pro meta (1256-ből); CDCroat. V. 439.: ad unum pirum, ubi est sepulcrum matris

Ha figyelmünket a továbbiakban ez utolsó csoportba sorolt sírokra, tehát Gunreidi, Welen, Thati, Qukar, Gunter, Becen felesége és Beque sírjaira fordítjuk, érdekes következtetésekre juthatunk. Ha e neveket őrző oklevelek bonyolult problematikája (hiteles, interpolált és hamis voltak egyes mondatokra érvényes meg nem állapítása) következtében nem is adhatunk biztos és egyértelmű időpontot arra nézve, hogy mikor foglalták e neveket a ma ránk maradt — vagy annak mintául szolgáló — oklevelek (első ízben) írásba, annyi roppant valószínűnek látszik, hogy ez az időhatár a XI. század végétől a XIII. század első évtizedeiig terjed. Mivel itt kivétel nélkül név szerint megnevezett emberek sírjáról van szó, nem alaptalan feltételezni, hogy olyan emberekről tesznek említést ezek az oklevelek, akik nem tulságosan sok idővel az oklevél (az első oklevél) elkészülte előtt haltak meg, vagyis akiknek neve és emléke még nem ment feledésbe.²¹ Azaz a névvel ellátott személy sírja még nem vált „egy bizonyos ember sírjá”-vá, amint ezt a kifejezést az 1177. évi aradi oklevélben megtaláltuk. Noha nincs erre vonatkozóan közvetlen bizonyítékunk, mégis jó okkal gondolhatunk arra, hogy ezek magányos sírok voltak, tehát nem soros temetőkből, de nem is a templom körüli cintermekben feküdtek. Ha tudniillik kis- és nagycsaládi típusú, illetve soros temetőkből feküdtek volna, akkor aligha lenne joga az oklevél írójának a jó néhány, illetve sok sír közül egyet kiemelnie (amint hogy nem is tették meg a scriptorok mindazokban az esetekben, amikor összefoglaló jelleggel számos alkalommal a pogányok sírjait tüntették fel határpontokként), de a temető körüli cimiteriumokban sem nyughattak ezek a halottak, mert ez esetben a templom — amely a temető közvetlen szomszédságában állott — jobb objektumnak mutatkozott volna határjelölőként a sírnál.²²

Ezen a ponton kell kitérnünk arra, hogy ezekre a — feltehetően magányos — sírokra történő utalások birtokok, falvak határjárásában maradtak ránk. A lejegyzésnek tehát nem a temetkezési mód megörökítése volt a célzata, hanem a birtok- vagy faluhatárok lehető pontos rögzítése. Eszerint olyan objektumokat választottak, amelyek elütöttek terepalakzatuktól, ahhoz képest vagy kiemelkedtek (épületek) vagy annak alatta maradtak (árkok, folyómedrek), vagy pedig valamilyen módon behatárolták a teret (utak). Azt a feltételezést, hogy a honfoglaló magyarok sírját fejfa és/vagy hant jelezte,²³ a hant vonatkozásában az írott források tanúsága alapján

Ponyth (1267-ből); MES I. 557.: ad sepulcrum Elze (1268-ből); W. XII. 127.: ad sepulcrum Vtod (1274-ből); HO VIII. 359.: ad metam terream, in que est arbor magna ilicis consignata prope tumulum sive sepulturam Salomonis (1295-ből).

²¹ BÁLINT CSANÁD — akinek e helyütt mondunk köszönetet több értékes, dolgozatunkban hasznosított szempontot felvető lektori véleményéért — jelentésében ezt írja: „Az Árpád-kori oklevelekben említett sírok név szerint megnevezett emberekhez való kötése... nem kizárólagosan szól amellett, hogy az ott eltemetettek nem sokkal az oklevél elkészülte előtt haltak volna meg... a néprajzosok szerint a steppei népek emékezete túlterjed a közelmúlt eseményein, ez irányadó lehet a X—XI. századi Magyarország esetében is. Az említett személyek nevének, sírjaik helyének fennmaradása igen sok okból eredhet (pl. nemzedékek óta helyben maradt népesség emlékezhetik ősei temetkezési helyeire; Gunreidi, Gunter esetében pedig az idegen származás is lehet oka az emlékezet fennmaradásának).”

²² XIII. századi adat szerint egyház melletti cinterem szerepel határjárásban: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I. Bearbeitet von HANS WAGNER. Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe. Graz—Köln 1955. 283.: ad plagam septemtrionalem ad ecclesiam et transit cymiterium (1263-ből).

²³ LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Népkönyvtár 4. szám. Bp. 1944. 489—491.; KOVÁCS LÁSZLÓ: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. Alba Regia 11 (1970) 101—102.; NÉMETH PÉTER: Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről 1969—1971. Archaeologiai Értesítő 100 (1973) 176. Ld. még BALASSA IVÁN: A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia 84 (1973) 232—235.

magunk is osztjuk, s a későbbi évszázadokra nézve is érvényesnek ítéljük. Abból a körülményből, hogy korai — vagy akár későbbi — oklevelekben több alkalommal szerepeltetnek különféle sírokat (akár sírmezőket, akár magányos sírokat), arra a következtetésre jutunk: a sírok fölé bizonyos hantot, halmot emeltek.²⁴ Ez az a mozzanat ugyanis, ami alkalmassá teszi a sírokat arra a szerepkörre, hogy középkori oklevelek határjárásában határpontokként szerepeljenek.²⁵ Hogy miként, milyen természetesen ágyazódik bele a határok rendszerébe egy sír (s' hogy végtére is itt bizonyosan magányos sírról van szó), jól mutatja III. Béla 1181. évi oklevele határjáró részének szövege: Zeles „prédiumhoz tartozó föld határának kezdete pedig keleti oldalon a Beszen (Becen) nevű falutól indul, és a magyarul tölgynek nevezett fáig halad; azután déli irányba fordul egy, az előbb mondott néven nevezett másik fáig, egészen egy malomig száll alá, és ott átmegy a folyón, és áthalad a cserjésen, amelynek fele Árpád faluhoz tartozik; Árpádtól egyenes határral Szőkéd faluhoz tart, Szőkéd-től alászáll egészen Olasz faluig és egy körtefáig; azután a folyón át, amely Varsány falutól lefelé folyik, a nagy határig tart, és ott a nagy út mentén átmegy Pogány falu határán, és attól a határtól egészen Beszen feleségének sírjáig, és ott a nagy út mentén felhág nyugati irányban egészen Pál (Paul) határáig; azután attól a nyugati résztől továbbhalad hosszasan körbe az előbb mondott Beszen nevű faluig.”²⁶ Ebből a határjárásból világosan kiderül, hogy Becen feleségének sírja Pagan (ma Pogány Baranya megyében) falu és Paul (feltehetően a középkor későbbi századaiban említett, de korunkra nem jutott Páli falu²⁷) határai mentén, tehát lakott településtől távolabb volt, s bizonyos nem templom mellett, mert arra alkalmasint utalna a határjárás. Feltehető, hogy annak a Beszennek a nevét örököltette meg a Zeles prédium határjárásában szereplő Beszen falu, akinek felesége a falu közelében aludta örök álmát.²⁸

Mint köztudott, Kálmán király 1100 körüli törvénykönyvében külön cikkelyt szentelt annak a kívánságnak, hogy „a keresztények temetkezési helyei csak a templomok körüli térségben lehessenek.”²⁹ Ha ezt a törvényt a XI—XII. század fordulóján táján meg kellett alkotni, bizonyosra vehető, hogy a kereszténységgel együttjáró elv (a keresztény holtak templom melletti, cintermekben való temetkezése) nem érvényesült még maradéktalanul. A honfoglalás korban jelen ismereteink szerint a magányos temetkezésnek rangjelző szerepe volt: „a családtól elkülönülve való temetési mód minden nomád népnél a halott magas rangját is jelzi.”³⁰ Nem kell tehát különösen furcsának tartanunk azt, ha a magányos temetkezés gyakorlata nem szakadt meg egy csapásra a kereszténység felvételének történelmi pillanatában,

²⁴ NAGY ÁRPÁD: a 11. jegyzetben i. m. 140.—Gyámolítja ezt a feltételezést az az 1295. évi adat amely a *halom* és a *sír* szót szinonimaként használja, HO VIII. 359.: *prope tumulum sive sepulturam*

²⁵ 1256. évi adat kifejezetten megmondja, hogy egy sír határjelként (*pro meta*) szolgált, CD Croat. V. 25.

²⁶ III. Béla 345. Magyar fordítása: KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC—MAROSI ERNŐ: III. Béla emlékezete. Bp. 1981. 107.

²⁷ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp. 1894. 514.

²⁸ Tört. földr. 284.

²⁹ ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege. Bp. 1904. 192. Magyar fordítása: BEÉR JÁNOS—CSIZMADIA ANDOR: Történetünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949. Nemzeti Könyvtár. Történelem. Bp. 1966. 84.

³⁰ BÁLINT CSANÁD: a 16. jegyzetben i. m. 146. Ld. még MESTERHÁZY KÁROLY: Nemzeti szerzet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980. 96.

hanem még egy-két évszázaddal később is eleven volt a gyakorlat.³¹ Sajnos, a XI—XII. századi oklevelekben szereplő, magányosan eltemetett emberek társadalmi rangját nem tudjuk megállapítani. Ebben a vonatkozásban még az is keveset mond, hogy az egyik baranyai falu számára feltehetően nevet adó Beszennek a felesége is ezek között van. Mivel ők egy honfoglalás kori temetkezési rítus (a magányosan temetkezés) gyakorlatának folytatói, s mert emléküket környezetük haláluk után is őrzi, jogosít fel annak feltételezésére, hogy a templom körüli temetkezést visszautasító, lakott településtől távol temetkező XI—XII. századi emberek ténylegesen — de talán még jogszerűen is — a pogány hitvilág szertartását követték.

S hogy jogosult a pogány hagyományok szívós, olykor még töretlen, olykor már az új, keresztény viszonyokhoz idomult továbbélésével számolni, azt a régészeti adatokon³² túlmenően két, az írott forrásokból merített példa is frappánsan mutatja. Az egyik: az 1046 táján meghalt Levente (András és Béla hercegek — a későbbi I. András és I. Béla keresztény királyok — bátyja) a XIV. századi krónikakompozíció tudósítása szerint kétségtelenül az egész Magyarországot megrontotta volna pogány bálványimádással, ha tovább él. S mivel Levente nem katolikus módra élt, ezért Taksony falu körül temették el, ahol őse, Taksony nyugszik pogány módon eltemetve.³³ A magányos vezéri sírt kiásó régésznek eszerint legalábbis a XI. század közepéig terjedő időszakot meg kell jelölnie ahhoz, ha a pogány temetkezés szerint eltemetett halottat korhoz kívánja kötni. A másik: a XIII. század elején Iván, a király és Berthold kalocsai érsek lovagja úgy rendelkezett: részletesen felsorolt javait (jövedelmeket, malmokat, szőlőket, réteket, szolgacsaládot) halála után ura, a kalocsai érsek őrizzé meg felesége és gyermekei számára. Emellett rendelkezett három lórról is, „amelyekkel feleségem és gyermekeim — mondja Iván — átadnak engem a földnek”, és kikötötte, hogy családja tagjai lelke üdvéért alamizsnát adjanak. Ebből a megfogalmazásból arra lehetne gondolni, hogy a feltehetően két generációval korábban nyugatról bejött családból származó Iván lovagot³⁴ még az 1200-as évek elején is a honfoglaló magyarokra jellemző lovastemetkezéssel helyezték örök nyugalomra.³⁵ Az oklevél további része azonban kétségtelessé teszi, hogy erről szó sincs, hiszen Iván gondoskodott prédiámából Domokos bán Szent Mária hegyi (borsmonostori) barátai számára, s — mint az oklevél Iván nevében hírül adja — „úgy rendelkeztem, hogy a temetkezőhely számomra és feleségem számára náluk legyen.”³⁶ Iván lovag tehát kolostorban temetkezett, amint ez előkelő keresztényhez illik, de annyiban már sikerült magyarrá válnia s átvennie a pogány szokásokat idéző magyar hagyományt, hogy a lovat, amelynek sírba nem került részeit a pogány korban toron költötték el, most is halotti tor céljára áldozták fel, anélkül azonban,

³¹ A fentebb a 20. jegyzetben elősorolt, magányos sírokat említő XIII. századi okleveles adatok megengedik annak feltételezését, hogy a különálló temetkezés gyakorlata még a XIII. században sem szűnhetett meg. Elméletünk szempontjából fontos lenne a XIV. századi oklevelek ilyen szempontú vizsgálata; ennek elvégzése a jövő kutatások feladata.

³² BÁLINT CSANÁD: A magyarság és az ún. bjelo brdói kultúra. Cumania. Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közleményei IV. Archaeologia. Kecskemét 1976. 241.

³³ *Scriptores rerum Hungaricarum I. Edendo operi praeftuit EMERICUS SZENTPÉTERY.* Budapestini 1937. 344.

³⁴ BELITZKY JÁNOS: Sopron vármegye története I. Bp. 1938. 430. Vö. WERTNER MÓR: A Frankóaik. Turul 10 (1892) 114.

³⁵ Így vélte BELITZKY JÁNOS: a 34. jegyzetben i. m. 205.

³⁶ NAGY IMRE: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron, 1889. 6.: *pretereā et tres equos, cum quibus uxor mea et pueri mei terre me commendat, et elemosinas pro anima mea largiantur; 7.: et sepulturam mihi apud ipsos et uxori mee ordinavi.*

³⁷ Vö. SINKOVICS ISTVÁN: A magyarság magánélete. Magyar művelődéstörténet I. Szerk.: DOMANOVSKY SÁNDOR. H. é. n. 325.

hogy a ló bizonyos részeit az emberrel együtt eltemették volna.³⁷ A temetkezés keresztény szertartása mögé a pogány hitvilág egy új tartalmat nyert eleme szüremkedett be.³⁸

Vajon igazolható-e ezek ismeretében Bakay Kornél állítása: „Hiába élt azonban a pogány örökség az uralkodó osztály tagjainak egy részében, a 10. század második felétől, utolsó harmadától — eddigi ismereteink szerint — egyetlen gazdag vezéri sírt sem ismerünk. Hová temetkeztek a honfoglaláskor fényes öltözetű, pompás fegyverzetű és lószerszámú előkelőinek unokái, dédunokái? Nyilvánvalóan a templomok közelébe, mégpedig minden cifraság, minden melléklet nélkül.”³⁹ Ha jelenleg a X. század közepén, második harmadán túl egyetlen gazdag vezéri sírt sem ismerünk, még nem jelenti azt, hogy ilyenek nem is voltak. Mert hiszen hogy voltak, azt Levente példája bizonyítja; Vata és fia, János, továbbá a Deliberatióban említett, XI. század közepén élt pogánykodó urak⁴⁰ példája pedig valószínűsíti. Nem inkább arról van-e szó, hogy régészeink túl szűken vonták meg a gazdag vezéri (tehát pogány) sírok számára „engedélyezett” időszakaszt, hogy szinte még a kereszténység magyarországi térnyerése előtt lezárták annak korát? A honfoglalás kor előkelőinek unokái, dédunokái közül még bizonyára nagyon sokan nem a templomok közelébe temetkeztek, sőt fenti okfejtésünk még azt sem tekinti a lehetetlenségek közé tartozónak, hogy az unokák unokái, vagy a dédunokák dédunokái (tehát a XI. század végi és XII. századi tehetősök) közül számosan szintén nem a templomokat körülövező cintermekben, hanem lakott emberi településeket elkerülve magányosan temetkeztek. A pogányság gyökerei talán valamivel mélyebbek lehettek a magyar társadalom különböző rétegei körében annál, amit a feudalizmus propagálását szolgáló forrásaink (mindenekelőtt törvényeink, valamint a krónikák és legendák) alapján következtetni lehet.

³⁸ LÁSZLÓ GYULA: a 23. jegyzetben i. m. 456., 479—480.

³⁹ BAKAY KORNÉL: A magyar államalapítás. Magyar história. Bp. 1978. 25.

⁴⁰ Gerardi Moresenae ecclesiae sev Csanadiensis episcopi Deliberatio svpra hymnvm trivm pverorum. Edidit GABRIEL SILAGI. Corpvs Christianorvm. Continuatio Mediaevalis XLIX. Tvrnholti 1978. 85.: more ethnicorum.

**DONNÉES RELATIVES AUX SÉPULTURES DANS NOS CHARTES
PRÉMÉDIÉVALES**

Dans son étude, l'auteur soumet à l'examen les références relatives aux tombes; références qui sont attestées dans les chartes de langue latine en Hongrie aux XIe et XIIe siècles, lorsqu'on décrit les limites des différentes propriétés. Les chartes ont gardé de différentes informations sur les tombes. Elles fournissent des précisions tantôt sur l'âge du mort (tombe de jeune fille), tantôt sur son ethnie (tombeaux de Pétchenègues), ou bien sur la qualité de païen des morts (tombeaux de païens). Entre le fin du XIe siècle et le début du XIIIe siècle, les chartes font connaître plusieurs fois des tombeaux de personnes nommément connues; tombeaux qui sont certainement isolés (et non pas situés dans un cimetière). Ce mode de sépulture est particulièrement intéressant, car vers 1100 une loi avait prescrit en Hongrie aux chrétiens de choisir pour sépulture le cimetière qui se trouve à côté de l'église. De là et d'autres indices on peut conclure que les éléments païens — parfois avec un contenu modifié — se transmettaient chez les Hongrois longtemps après la christianisation.

Дьюла Кришто

**ДАнные, КАСАЮЩИЕСЯ ЗАХОРОНЕНИЙ,
В РАННИХ ВЕНГЕРСКИХ ГРАМОТАХ**

Предметом исследования данной работы являются те данные венгерских грамот XI—XII вв., которые указывают на место захоронений, упомянутых при описании границ земельных владений. В грамотах имеются самые различные сведения о могилах, которые указывают то на возраст мертвых (девичья могила), то на их народность (могилы печенегов), то на их языческие верования (могилы язычников). В период с конца XI в. до начала XIII в. в грамотах часто встречаются сведения о могилах конкретно названных лиц. Эти последние несомненно являются могилами, не расположенными в пределах кладбищ. Этот способ погребения заслуживает внимания особенно потому, что уже с 1100 г. существовал закон для христиан об обязательном погребении на прицерковных кладбищах. На основе вышесказанного и других данных можно прийти к выводу, что в течение долгого времени после принятия венграми христианства языческие элементы прочно удерживались, хотя иногда с измененным содержанием.